
THE BULGARIAN LITERARY LANGUAGE AND ITS KEY ROLE IN THE DESTINY OF THE NATION AND NATIONAL SECURITY

Veneta Ivanova

Vasil Levski National Military University, Bulgaria, veniiivanova2010@abv.bg

Abstract: From the dawn of human civilization to the present day, the main means of communication has been language, the manifestation of which is speech. Speech is a powerful weapon for influencing public communication. Especially today, when division, violated norms of behavior, more than ever, it is necessary for the Bulgarian speech and the Bulgarian literary language to be recognized from the positions of the historical perspective in the efforts to preserve the integrity, strength and independence of the Bulgarian state from external influences. Moreover, the lessons of history for the regaining of the independence of the Bulgarian church, education and political freedom, are in support of the power of the Bulgarian speech for faith, the power for life, enlightenment, national self-consciousness. It is also a destiny that brings the opportunity to change life, to fight, to defend that invisible thread that connects eras in time and carries spirituality through them. Numerous publications, heterogeneous in their nature, are dedicated to the Bulgarian literary language and speech. In today's contradictory times, when the negative effects of the globalization liberal social model are increasingly evident, when the danger of losing national sovereignty is of serious dimensions, the author directs his scientific research on the dependence Bulgarian literary language - nationality - national security. In search of the relationship between them, the purpose of this publication is to study and defend the key role of the Bulgarian literary language over the centuries in protecting freedom, statehood, identity and national security through the prism of a brief historical overview. And all this in support of the powerful impact of the Bulgarian literary language, which contributed to numerous transformations in specific historical eras, the resolution of conflicts, the protection of the Bulgarian state and nation as a guarantor of the security and integrity of national borders and the Bulgarian spirit. Moreover, the Bulgarian language, faith, Bulgarian spirit are among the significant reasons for the existence and assertion of our national identity over time. Unfortunately, having protected its people over the centuries and defended itself with blood, the Bulgarian language in the modern world remains somehow unnoticed, neglected and undervalued. This is confirmed by the fact that it is increasingly being replaced by the English language in naming, naming public places, and official events. In the media and in communication, English expressions are increasingly used without looking for a replacement expression in Bulgarian, which abounds in appropriate expressions and word combinations. Against the background of all this, fewer and fewer young people write correctly in Bulgarian, without considering it a serious problem.

Keywords: Bulgarian literary language, Bulgarian speech, nationality, security.

БЪЛГАРСКИЯТ КНИЖОВЕН ЕЗИК И НЕГОВАТА КЛЮЧОВА РОЛЯ В СЪДБАТА НА НАЦИЯТА И НА НАЦИОНАЛНАТА СИГУРНОСТ

Veneta Ivanova

Национален военен университет “Васил Левски”, Република България, veniiivanova2010@abv.bg

Резюме: От зората на човешката цивилизация до днес основното средство за комуникация е езикът, чието проявление е словото. То, словото, е мощно оръжие за въздействие в обществената комуникация. Особено днес, когато разделението, нарушените норми на поведение, са факт повече от всякога е необходимо българското слово и българският книжовен език да бъдат припознати от позициите на историческия поглед в усилията за запазване на целостта, силата и независимостта на българската държава от външни влияния. Нещо повече, поуките на историята за отвоюване на независимостта на българската църква, просвета и политическа свобода, са в подкрепа на силата на българското слово за вярата, силата за живот, будителството, националното самосъзнание. То е и съдба, която носи възможността да променяме живота, да се борим, да отстояваме онази невидима нишка, която свързва епохите във времето и пренася духовността през тях. На българския книжовен език и словото са посветени множество публикации, нееднородни по своя характер. В днешното противоречиво време, когато все повече се проявяват отрицателните ефекти от глобализационния либерален обществен модел, когато опасността от загуба на национален суверенитет е със сериозни измерения, авторът насочва своите научни търсения върху зависимостта български книжовен език – националност – национална сигурност. В търсене на релацията между тях, целта на настоящата публикация е изследване и защитимост на ключовата роля на българския

книжовен език през вековете в защита на свободата, държавността, идентичността и националната сигурност през призмата на краткия исторически преглед. И всичко това в подкрепа на мощното въздействие на българския книжовен език, допринесъл за множество трансформации в конкретни исторически епохи, разрешаването на конфликти, защита на българската държава и нация като гарант на сигурността и целостта на националните граници и българския дух. Още повече, че българският език, вярата, българският дух, са от значимите причини, за да се съществува и да се отстоява националната ни идентичност във времето. За съжаление, пазил народа си през вековете и самият той отстояван с кръв, българският език в съвременния свят остава някак незабелязан, пренебрегнат и недооценен. В потвърждение е обстоятелството, че все по-често е заменян с английския език в именуването, назоваването на обществени места, на официалните събития. В медиите и в комуникацията все по-често се използват английски изрази, без да се търси заместващият израз на български език, който изобилства от подходящи изрази и словосъчетания. На фона на всичко това все по-малко млади хора пишат правилно на български език, без да се приема като сериозен проблем.

Ключови думи: Български книжовен език, българско слово, националност, сигурност

1. УВОД

Да се пише за българския книжовен език е не само предизвикателство, но и отговорност. Особено във време, когато все повече се проявяват отрицателните последици от неолибералния световен ред и когато страната ни се доближава до загуба на национален суверенитет. Повече от всякога е необходимо да се върнем назад в историята и да си припомним Светото евангелие от Йоана „...В начало бе Словото; и Словото беше у Бога; И Словото бе Бог. То в начало беше у Бога. Всичко чрез него стана; и без него не е станало нищо от това, което е станало. В него бе животът и животът бе светлината на човеците. И светлината свети.“ [Новия завет, 1924]. Водени от тези думи българското слово е онази невидима нишка, която свързва епохите във времето и пренася духовността през тях. В потвърждение са думите на академик Дмитрий Лихачов „...И чуждите завоеватели не можаха да победят тази държава на Духа, защото в Защита на българския народ в плътен строй стояха българският език, писменост и култура!...“ [Лихачов, Д., 2022]. Именно тези думи провокират нашите изследвания в защита на българския книжовен език като фактор в съдбата на българската нация и на националната сигурност през историческия поглед и припознаване на българското слово. А това е и целта на научните ни търсения, без да пренебрегваме множествените публикации по изследваната тематика.

2. МАТЕРИАЛИ И МЕТОДИ

Изходна основа на изследванията за въздействието на българския език в историческото битие на България е известната мисъл на хан Омуртаг „Човек дори и добре да живее, умира и друг се ражда. Нека роденият по-късно, като гледа този надпис, да си спомня за онзи, който го е направил“. [Колев, И., 2023] Какъв по-добър посланик на философията на взаимосвързаност между поколенията бихме имали от българския език?! Още повече, че за хан Омуртаг това е най-важното прозрение, тъй като възпитае ли чувство за принадлежност към предците, благодарност и приемственост, ние сме си осигурили здравата и силна връзка за поколения напред и сме осигурили историческата памет към миналото. А това само по себе си означава просъществуването на българския род във вековете, тъй като родът и езикът са свързвали, свързват и ще свързват с много обич поколенията, дори и да не се познават. Всички ние сме едно голямо семейство с корени в миналото и с наследници в бъдещето. Не случайно в българския език думите „родина“ и „народ“ са произлезли от „род“. Не е случаен и фактът, че надписът е издялан върху камък, за да остане за вечността. Така българският език е придал ключовото житейско послание за връзката между поколенията и няма друг такъв феномен, който да го прави. Тази роля на българския език е почти магична, тъй като той е давал и дава бъдеще за тези, които имат памет. Един народ с осъзнато минало би бил несломим. В трудни моменти предците ни в плътен строй са стояли и ще стоят зад гърба ни и ще ни дават сили. А в това се изразява и косвената връзка със сигурността на българската нация, като историята го е потвърдила многократно. На това основание в хода на нашите изследвания използваме историческия подход и инструментариум.

3. РЕЗУЛТАТИ

Появата на Глаголицата и последвалата културна революция в България и в Европа е едно гениално духовно и филологическо дело не само за нас, но и за човешката цивилизация. Това е един огромен културен прелом и духовен скок за българския народ, последван от Златния век на българската култура и книжнина. Със създаването на азбуката българският народ е получил писменост на своя език, а християнската вяра е получила подкрепа за разбираемо и достъпно общуване с Бога на роден език. С това се възпират опитите на

гръцките духовници за разединяване на българската нация. С право възникването на Глаголицата се е приемала за косвен духовен акт и защита на целостта и единството на нацията, сигурността на българската държава. Нещо повече, в значението на всяка буква от Глаголицата е заложен смисъл, проявяващ се в реда, по който са били подредени буквите и смисловите им стойности. Скритото семантично послание на съществуването на българския род е ...“Аз, знаейки буквите, ще мога да чета, да опозная живота, доброто и злото в него, да обичам, да прощавам, да съм човек“. [Чернев, Ч., 2015]. В подкрепа на това послание на българската азбука, е определянето ѝ като „...Истински дар за човечеството...Тъй като „глаголати“ означава „говоря“, глаголицата поетично е наричана „знаците, които говорят“...И тъкмо за това делото на Кирил и Методий днес, в света на глобализацията и размиването на националната ни културна идентичност добива особена важност...“ [Чернев, Ч., 2015]. Друго културно явление в нашата история са писаните закони на хан Крум, вдъхновени от победата над аварите, чийто основен фокус „...е насочен към това да избегне съдбата на аварската държава като за целта строго се преследват лъжците, крадците и онези, които им оказват съдействие“. [Колев, И., 2023]. Те са пряко доказателство за подкрепата и защитата на морала на българската нация и българската държавност, противостоящи на подкупите, измамите, манипулациите, кражбите.

Следвайки историческата логика и хронология, от изключителна важност е речта на Константин Кирил Философ, една от най-силните в старобългарската литература, в защита на на правото на новата българска азбука, език и книжнина, чийто акцент са тяхната стойност и равностойност на останалите три официални азбуки в цивилизацията на своето време. По същество речта е белязана от пламенна защита на глаголицата и извоюването на равнопоставеност на българския с другите народи и защита на целостта и сигурността му от техните нападки. По същество речта на Константин Кирил Философ се е приемала за блестяща победа на българския език, а той самият за защитник, за изключителен оратор, за далновиден политик и за дипломат на българската държава, чиято правота се потвърждава от последвалия Златен век на българската книжнина. От неговия ранг е друг велик българин, книжовник и духовник, реформатор на българския език, признат днес за български светец – патриарх Евтимий. Той е „последният български патриарх и бележит книжовник на Второто българско царство...с аристократичен произход...основател на манастира „Св. Троица“ край Велико Търново. Там основава и ръководи Търновската книжовна школа...Водил отбраната на Велико Търново при завладяването от турците (1393)“ [Българска история, 2023]. Огромна е заслугата на Патриарх Евтимий за развитието на българския книжовен език чрез своето слово и се явява „...лидер на българите и защитник на града. Дори и след падането на крепостта Евтимий продължава да изпълнява мисията си сред народа...“ [Колев, И., 2023]. Така българското слово чрез активната роля и последна мисия на патриарха воюва за повдигане на духа, за защитата на народа, на неговата свобода, живот и сигурност. Показателна е в това отношение метафората за езика чрез следната емоционална оценка „...по-добре беше слънцето да изгаснеше, отколкото да замлъкне Евтимиевият език“. [Петров, П., Гюзелев, В., 1978]

Загубата и пропадането на реалния, материалния свят и физическата смърт са за предпочитане пред духовната смърт, която идва с робството, след окончателното превземане на Търновското царство, завоювано от османците. Съпротивата е изразена чрез молитвите, като последни надежди на българите. За това свидетелстват запазените молитви за последния български цар Иван Шишман и като цяло през този период. Тя, молитвата, е словото за най-личната и най-силната комуникация, тази с Бог. Свързана е с най-съкровените надежди и с най-тежкото отчаяние и безсилие пред жестокостите на завоевателите. През дългите години на робството, мисълта за свобода, за организиране на борба е немислима. Надеждите често са само за премахване на някоя огромна несправедливост, което се потвърждава в народните песни, ярък пример която е „Крали Марко освобождава три синджира роби“ [Лалев, Ц., 2012]. Тази народна песен показва, че вече няма българска държава, а само един поробен народ, на който всичко са му отнели. Останала му е само силата на духа, с която твори и мисълта му, за да не угасне надеждата, създавайки митологични образи на юнаци, смесвайки историческата и художествената истина и добавяйки им вълшебна свръхсила. За да просъществува и минималната надежда. А тя се създава и широко разпространява от българския език. Съзнанието на поробените често отказва да приеме реалността на робството. И тогава на помощ идват чудесата и вълшебните юнаци. Комуникацията в условията на робство вече е предимно устна, но тя, чрез активната роля на родния език, предава от поколение на поколение тези творби – митове, песни, легенди. Те се дообогатяват при предаването, доразвиват се с нови мотиви, с нови образи. Още в края на 14 век, когато живее Крали Марко, се прокрадва идеята за защита от поробителя от силна митологична личност със свръхкачества. Това потвърждават и многото народни песни. За това свидетелстват и запазените до днес много исторически източници за силни жени и мъже, понесли нечовешките изтезания и убити по мъчителни начини за отказа да предадат своята християнска вяра и български език. Каквито са българските мъченици Св. Злата Мъгленска, св. Георги Нови Софийски, св. Никола Нови Софийски и още много като тях. Други

живеят в народните легенди като 40-те девойки, сплели плитките си и заедно хвърлили се в морето от нос Калиакра, за да не попаднат в ръцете на поробителя. Чрез написаните жития техните автори оставят словото и чрез него увековечават паметта им и обезсмъртяват куража на най-смелите в най-тежките времена.

Показателен за висотата на духа, но в по-късна епоха, е и надписът на входа на галатанското училище в Котел „Помогни ми да те възвеса“ [Русев, М., 2022]. Той и до днес е запазен като израз на огромните, духовни, просветителски, родолюбиви, свободолюбиви цели на просветителите и революционерите ни през Възраждането, от първите му искри през 17 в. до Освобождението на България през 19 в. Всички те са събрани в тези няколко думи. С много спотаена обич е отправена молбата „Помогни ми!“, за да те изведе на ново културно и духовно поприще, което да отвори врати и да начертае нови хоризонти за мащабно развитие на цялата българска народност. Дейността на първите будни български просветители и следващото поколение активни патриоти, вече революционери, е показателна за постепенното израстване на духа на един поробен народ и неговото „възвисяване“. Емблематична първа стъпка в този процес е Паисиевата „История славянобългарска“: „О, неразумний юроде! Поради что се срамиш да се наречеш българин и не четеш. И не говориш на своя език?...българите от целия славянски род били са най-силни и най-почитани и първите славянски светци просияли от българския род и език ...за това подред написах в тая история...Ти, българино, не се мами, знай своя род и език и се учи на своя език!“ [Паисий Хилендарски, 2008]. Трудно могат да се забравят тези думи, подчертаващи значимостта на българския език и историята, гордостта от делата на предците ни, създали активните личности на Възраждането. Те дават самочувствие и отключват огромната патриотична енергия за живот, изцяло посветен на България и на българската книжовност. Но предпоставка за това е и натрупаната с векове нетърпимост към робството, жестокостите и несправедливостите към българския народ. Приели присърце борбата за независимо вероизповедание и тази за свободата и възстановяване на българската държава, комуникацията на будителите ни с народа е в духа на Паисий. При това тя е с категоричните оценки на съвременността, с конкретни обръщения за изграждане на българско самочувствие, с укор към отстъпниците, а по-късните – и с директни призови за саможертва. Защото всеки един българин, спечелен за патриотичните битки е стъпка към победата. И в този период езикът ни отново е войн и оръжие за защита и отвоюване. Показателни в това отношение са ораторските, поетичните, журналистическите, писателските умения на почти всеки бунтовник, революционер, четник. Възвръщането на свободата, на националната сигурност и независимост е заветна цел, която се преследва с всички средства на словесната и на физическата борба. Тези мисли, в поетичен ред, звучат в творчеството на Добри Чинтулов, в думите на Георги Раковски, на поп Харитон, на Апостолът на свободата Васил Левски, на хаджи Димитър, на поета, публициста и революционера Христо Ботев, на Ангел Кънчев, на Захари Стоянов, на Панайот Волов, на Тодор Каблешков, на Георги Бенковски. Те са израз на тяхната саможертва за България и потвърждават ключовата роля на българския език в тази велика историческа епоха в борбата за свободна държава. Показателни са за голямата вътрешна сила в речите на тези велики българи, възванията към народа, прощалните им думи към най-близките им. Словото побира целия им живот, отдалечен и отдаден на Отечеството. То отново е съдба, но и жертва с патриотична кауза. Прави впечатление, че през Възраждането, както и след него, по време на войните, се пише и говори много, водят се полемики, търси се най-правилния път за освобождението на България, за нейното съединение и обединение с останалите под робство български земи, най-добрия път за нейното развитие и просперитет. А това е един голям обществен дебат за България. Защото тя е на първо място в сърцата на родолюбивите българи. Първо за извоюване на свободата ѝ, а после за защитата на границите и националната ѝ сигурност. И затова, в посочените периоди, са казани едни от най-важните думи в историята ни. Прави впечатление, че всички тези хора имат ясно съзнание, че отиват на смърт и въпреки това го правят. Тяхната саможертва и героизъм търсят намесата на европейските държави и я получават. В потвърждение е международният отзвук на Априлското въстание и ключовата роля на словото. Извоюването на свободата, несравнимия героизъм, изключителната саможертва, без аналог в историята, е широко отразена. Аз ще приведа кратък цитат само от одата „Опълченците на Шипка“ на народния поет Иван Вазов. Тя, заедно с другите оди от цикъла „Епопея на забравените“ е може би най-силния и най-поетичен пример за овековечаване на героичното битие и смърт на защитниците. Одата е апотеоз на съзнанието за саможертва, независимо от цената. Силата на думите е в подкрепа на ключовата роля на българския език в най-драматичния и съдбовен за цялата нация момент. С тях са „возвесени“ героизма и саможертвата и на поколенията по време на Освободителната война и на следващите поколения, защитаващи младата българска държава след кратката радост от Освобождението и от Съединението на Източна Румелия и Княжество България. Българската държава отново е въвлечена във войни – Балканската и Първата световна войни. В тях героите ни от Възраждането са лидерите, следвани от следващите поколения. Завладяващи и въздействащи са словата на редица български офицери, сред които полковник Борис Дрангов, генерал Стефан Тошев, генерал Вазов.

Пословичен е техният героизъм и импулс, пред които се прекланят и техните противници, Показателна е командата: „Свалете знамената! Минава генерал Вазов – победителят от Дойран!“ [Колев, И., 2023]. В словата на тези наши пълководци прозира силата на българските думи, които правят патриотични чудеса, защитавайки българската земя, народ и сигурност. На тях е посветена и книгата „И словото воюваше“ [Григоров, Г., 1078] в подкрепа на силата на художественото слово. То като един непобедим, доказал се в многобройни битки войн, повдига духа на българските войници на фронта, изпълнявайки своята патриотична мисия и в по-късната ни история.

4. ДИСКУСИИ

Краткият исторически преглед, без претенции за изчерпателност, е показателен за ключовата роля на българския книжовен език за съдбата на българската нация и нейната сигурност във времето, през различните епохи в развитието на България. Надписът на хан Омуртаг и подредбата на буквените знаци в първата ни азбука определят българския език като пряк преносител на философски послания, за да я има връзката от миналите към бъдещите поколения в подкрепа на тяхното обединение като един род, една кръв, един народ. Мъдрото и далновидното решение на хан Крум със законови средства да укрепи държавата и нейната сигурност, като и тук се откроява ключовата роля на българския език и писменост като своеобразна защита срещу деградацията на нравите и на обществото.

Огромна е заслугата на патриарх Евтимий за развитието на българския книжовен език и на средновековната книжнина през втората половина на 14 век. Грижата за езика е във въвеждането на съвременни правила за произношение и за писане на думите, в разширяването на лексикалното богатство на езика, в постигането на точност на преводите. Езикът и при него, и при Константин Кирил Философ е средство за активна защита на българския народ и държава, а при Евтимий – е и в най-драматичния исторически момент – падането на българската държава под турско присъствие. На българите им остава само езикът, християнската вяра и живот. Давайки живота си, за да спасят първите си две богатства, със силата на словото и молитвите те са отстоявали своята българска идентичност и памет, която се предава на поколенията. За да има народ! Защото държава вече няма, и защита няма.

Това е времето на индивидуалните подвизи, на вълшебните юнаци и на българските мъченици от жития, легенди и песни. В такъв момент българският език се превръща в активен защитник на българската вяра и народност, чрез разпространяването на историите за подвизите на българите-мъченици. Чрез него се твори славната българска история, но чрез индивидуална съдба в житията, в легендите. В емблематичната, силна, духовна и героична епоха на Възраждането, българският език е този, който отново води нишката на съдбата, но вече с нов смисъл, не само за защита на българското, но и за изграждане на оптимизъм и бъдеще. И тази съдба вече не е за отделния човек, мъченик, герой, а за целия народ. Появяват се първите просветители, които са духовни лица, целящи да събудят обичта към всичко българско, свято и да го защитят. Започва творческият период на писания, на просветителство с откриването на първите училища на роден език. Създават се и първите читалища, които като културни институции съществуват единствено в България и днес са в списъка на световното културно наследство на ЮНЕСКО. Отразяването на Априлското въстание в европейските страни и реакциите на европейската общественост е пример за промяна на съдбата на българския народ под въздействието на силата на словото. Героизмът по време на Освободителната война, след нея и по време на последващите войни, отново широко отразен и увековечен чрез словото, се преповтаря в нова среда, с нови лица, вдъхновени да проявяват себеотрицание, да понасят всичко за България, но да побеждават.

И „колкото и да е странно за някои, нашето отношение към средновековна България не се е променило кой знае колко дори във времената на „глобалното село“, високите технологии и изкуствения интелект. И не е необходимо да се променя, защото е неотменна частица от нашата човешка и българска същност, без която не можем“ [Павлов, П. 2024]. Причината е, че българският език отново и отново е осъществявал най-успешната си патриотична комуникация. Събуждал е героизма, защитавал е границите и сигурността на държавата. Тази мисия продължава и в новите обществени предизвикателства, но това е тема за друго изследване. Тук само се поставят някои смислови акценти, които да подчертаят, че българското слово е ключов фактор за националната защита и сигурност.

5. ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Във всички епохи българският език служи на българския народ, на неговите патриотични стремежи и го подтиква в най-трудните и драматичните ситуации да прави чудеса от храброст за победа и за свобода, защото българското слово е будител и вдъхновител за саможертва и героизъм. Той е сред най-силните оръжия на духа на българската армия.

Българският език е активен творец на историята и косвено пазител на народа, държавата, националната ѝ сигурност. Той създава една непобедима, здрава и приемствена връзка на всички поколения. Българският език и вратата са огромните причини, за да съществува и да се отстоява националната ни идентичност във времето. Ние, наследниците и държавните институции сме призвани да опазим и защитим езика си като част от националната ни същност, за да не обезсмисляме вековните борби и саможертвите и подобаващо да оценяваме приноса на самия роден език за всички победи и постижения в историята на България. В днешното не много духовно съществуване на утвърждаващото се консуматорско общество, с пренебрежително отношение към духовните ценности, част от които е и българския книжовен език, ние следва да възродим духа на българския народ, на българското слово и на българската книжнина.

REFERENCES

- Божинов, П., Давидова, Е, Георгиева, М. и кол. (2000). Кой кой е сред българите XV-XIX в., Издателство Анубис, София. С. 226.
- Българска история (2024). Всеобхватното дело на патриарх Евтимий. <https://bulgarianhistory.org/vseobhvatnoto-delo-na-patriarh-evtimii/>
- Григоров, Г. (1978). И словото воюваше, Военно издателство, София., С. 55.
- История на България в четиринадесет тома. (1981). Том 2 Първа Българска държава. Издателство БАН, София. С. 158.
- Киселков, В. (2002). Пространно житие на Константин Кирил Философ от Климент Охридски. Електронно издание LiterNet # 4 (29). https://litenet.bg/publish2/anonim/zhitie_kiril.htm .
- Колев, И. (2023). Българската история накратко **150 значими личности** представени по достоверен и увлекателен начин. Издателство „БИ 93“ ООД, София. С. 29, 113,127, 147, 175, 187, 193, 209, 211, 213, 235, 241, 247, 263, 267,670.
- Лалев, Ц. (2012). Голямата книга на българските митове и легенди, Издателство ПАН, София. С. 127.
- Лихачов, Д. (2022). Българската Държава на Духа се простира навред! <https://portal12.bg/publikatsii/%D0%90%D0%BA%D0%B0%D0%B4%D0%B5%D0%BC%D0%B8%D0%BA-%D0%94%D0%BC%D0%B8%D1%82%D1%80%D0%B8%D0%B9-%D0%9B%D0%B8%D1%85%D0%B0%D1%87%D0%BE%D0%B2-%D0%91%D1%8A%D0%BB%D0%B3%D0%B0%D1%80%D1%81%D0%BA%D0%B0%D1%82%D0%B0-%D0%94%D1%8A%D1%80%D0%B6%D0%B2%D0%B0-%D0%BD%D0%B0-%D0%94%D1%83%D1%85%D0%B0-%D1%81%D0%B5-%D0%BF%D1%80%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%B8%D1%80%D0%B0-%D0%BD%D0%B0%D0%B2%D1%80%D0%B5%D0%B4-%D0%92%D0%98%D0%94%D0%95%D0%9E--1-7860>
- Новия завет (1924). Светото евангелие от Йоана, гл. 1. Придворна печатница, София. С. 89.
- Петров, П., & Гюзелев, В. (1978). Христоматия по история, том 2. Издателство Наука и изкуство, София. С. 200.
- Павлов, П. (2024). Забравеното средновековие, Издателство БИ 93 ООД, София. С. 9.
- Русков, М. (2022). Възвишение. <https://iridasliven.com/2022/09/15/%D0%BF%D0%BE%D0%BC%D0%B3%D0%BD%D0%B8-%D0%BC%D0%B8-%D0%B4%D0%B0-%D1%82%D1%8F-%D0%B2%D0%BE%D0%B7%D0%B2%D0%B8%D1%81%D1%8F/>
- Съюз на преводачите в България (2023). Патриарх Евтимий Търновски – Патрон на българските преводачи (1320-1330 – Вер.1402). <https://www.bgtranslators.org/%D0%BF%D0%B0%D1%82%D1%80%D0%B8%D0%B0%D1%80%D1%85-%D0%B5%D0%B2%D1%82%D0%B8%D0%BC%D0%B8%D0%B9-%D1%82%D1%8A%D1%80%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D1%81%D0%BA%D0%B8-%D0%BF%D0%B0%D1%82%D1%80%D0%BE%D0%BD-%D0%BD%D0%B0-%D0%B1%D1%8A%D0%BB%D0%B3%D0%B0%D1%80%D1%81%D0%BA%D0%B8%D1%82%D0%B5-%D0%BF%D1%80%D0%B5%D0%B2%D0%BE%D0%B4%D0%B0%D1%87%D0%B8-1320-1330-%E2%80%93%D0%B2%D0%B5%D1%80-1402>
- Хилендарски, П. (2008). История славянобългарска, в. Стандарт, ИПК Родина, София.
- Чернев, Ч. (2015). Глаголицата азбука на Бога или капсула на ... времето“, десета юбилейна книга. Издание на Фондация „Българска памет – братя Диневи, София. С. 21.